

І. СЕНЧЕНКО

ПО ЄВРЕЙСЬКИХ КОЛОНІЯХ
КРИВОРІЖЖЯ
ТА ХЕРСОНЩИНИ

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

І. СЕНЧЕНКО

ПО ЄВРЕЙСЬКИХ КОЛОНІЯХ
КРИВОРІЖЖЯ ТА
ХЕРСОНЩИНИ

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ
1929

Бібліографічний опис цього видання вміщено в „Літописі Укр. Друку“, „Картковому репертуарі“ та інших покажчиках Української Книжкової Палати

Покажчик з 20 стрибає до 40, а далі до 60, автомобіль, зірвавшись, пірнає в степи. Дехто оглядається, прощаючись з веселою зеленню станції Долгінцеве.

Дорога йде просто, крутиться праворуч, ліворуч, але краєвид лишається той самий. Безкінцева рівна площина до самого обрію, до самої тієї межі, до вже нічого не видно, де небо сходиться із землею і за якою, проте, стелиться той самий ландшафт. Жадного деревця, жадної ознаки житла — тільки ниви й пустоші та ще жайворіння або великий шуліка, що ліниво плаває над цілинами.

Як це все різниться від милої Полтавщини, де простір перерізано зеленими гайками, де тополі, гайки. ліски й переліски і де й верстви не проїдеш, щоб не примітити в балці села, хутора, виселка або не зустріти якоїсь валки, що невпинно, хоч і поволі, здійсмаючи хмари пилу, простує бо - зна куди.

Центральне Криворіжжя зовсім щось інше, зовсім інший світ. Рівнина, небо, жайворіння, ховрашки і, як вічні їх супутники, степові орли, шуліки й кібці.

Та людина проте дає відчувати себе й тут. Ось десь далеко на обрії на горі маячать витягнені

в ряд якісь будівлі, ніби сірникові коробочки, що ними ось тільки гралась дитина та так і забула, удавшись до іншої іграшки. Коробочка — просвіт, ще коробочка — ще просвіт і більш нічого. На неосяжнім просторі між двох стихій — землі й неба — витягнуті в ряд сірникові коробочки, рівно розставлені, з рівними просвітами.

Автомобіль летить із швидкістю 60 — 80 верстов і з відповідною силою вам б'ються в обличчя хвилі повітря. І тоді здається, що ці вітри згуртовані там, за обрієм, за коробочками — з силою прориваються у просвіти межі ними, щоб залити вас своєю дикою, степовою силою.

— Степ не приймає, степ не хоче прийняти цих штучних побудовань, — каже вголос єврейський поет тов. Квітка. — Вони — як трісочка в морі. Вітер повіє і тільки сині вали та білі волохаті баранці!

Проте чим далі, то ясніше стає, що це не іграшки дитячі, а людські оселі. Вже видно дахи, стіни, чорні крапки вікон і дверей, цяточки людських постатей на дорогах, нарізках, на городах і вздовж улиць.

— Ларінська єврейська колонія! — гукає шофер.

— Ларінська? — хтось докірливо похитує головою, і ще хтось, переборюючи силу вітру, мотору й простору, гукає, що краще було б назвати цю колонію іменем українського якогось його опонента. Як же так! Ларін так невдоволений із нашої державної національної політики, і ось тобі

на — Ларінська національна колонія на Україні!
Чи не парадокс який!

Проте ось і колонія. Те, що здавалося здалека коробочками з-під сірників — просторі, великі хати, під гонтом, черепицею й залізом. Під соломою — жадної хати, та й узагалі соломи не видно тут, як не видно ні сараїв, ні тинів (загат), ні повіток, так характерних для дворощ Полтавщини. Улиці широкі, подвір'я просторі, хата від хати на десятки сажнів, і між ними також порожньо, як між двома стіжками соломи десь у степу. Де - не - де стирчать кілки із шматками дроту, сохне на сонці різаний кирпич, складений у п'яточки, де - не - де пнуться вгору дво - трилітки — кленки тополі, яблуні — і все.

Несприятливе перше вражіння від цієї низки хат у широкому полі. Та чимдалі—ви довідуєтесь, що лісу нема у широких степах, що його везуть із далекої „синьоокої сестри України“ — Білоруси, що не ростуть тут ані шелюги, ані лози, що хліба торік не вродило, що солону спалено в печах, погодовано скотом, що хліба—ні в коморі у себе, ні на базарах, що озиме цього року пропало і що дощу все немає й немає. Уже горять ячмені і ярі пшениці, а небо ясне й безтурботне.

Автомобілі зупиняються, ставши в ряд. Шофери пораються з моторами, наливають у радіатори воду, припасуються бензиною.

Автомобіль у селі! І ось до нього починають сходитися люди. Перші біжать хлопчики, за ними

дівчата — чорномазі, обгорілі, замурзані, босі й без бриликів чи картузів. Цікаві все знать, оченята нишпорять по машинах і людях, стежать за шоферами й щебечуть без кінця, вживаючи зараз трьох мов: єврейської, української й російської.

— Чим же ти будеш? — ловить за підборіддя найближчого карапуза робітник кам'янського металюргійного заводу тов. Аршава.

— Я буду здоровий, — відповідає чистою українською мовою хлопчисько, обережно витираючи носа, бо ручейок невинності якраз був перетягся від носа через губи й аж на сорочку.

Він буде здоровий! Як це влучно сказано! Делегати, і особливо євреї-селяни, задоволено й щиро сміються. З нього виросте робітник землі — здоровий, сильний, зовсім не схожий на свого батька, якогось слабогрудого кравця із брудного, убогого прикордонного містечка.

— А де ж твій, хлопче, тато?

— Мій тато? Мій тато виливає хавласків, а мама поле на городі. Ось де вони, коли хочете знати.

Цьому пузиреві яких п'ять-шість літ. Три роки з свого дитинства він прожив на землі, як проживе тут і все далі своє життя. З нього виросте вправний, дебелий хлібороб, і згадки про жах містечкових подій йому будуть звучати так, як для нас старовинні думи про бідного невільника на турецькій каторзі.

За дітьми приходять старші — чоловіки й жінки. Жадібними очима вдивляємось ми в цю масу

селянства, що, за різними чутками з усіх кінців України, нібито живуть як буржуї які, експлуатуючи спекулюючи на темноті українського селянства. Але де ж ці експлоататори? Чи не оцей у жовтому засмальцьованому кожусі, з полинялою від сонця бородою, з глибоко сидячими хоробливими очима голодної людини? Експлоататори! Хтось із нас непомітно хоче перелічити лати на кожусі, штанях і сорочці, що вибивається з - під кожуха, але справа безнадійна! Сюди треба цілий штат ЦСУ. Звичайне око робітника чи журналіста для цього — занадто безпорадний апарат.

Тимчасом члени делегації перемішуються в натовпі. І цікава річ: робітник, не кажучи вже про журналіста, у своїй звичайній синій сатиновій сорочці і церобкоопівських, за вісім карбованців штанях видається на цьому фоні людиною з іншого світу. Ріжниця разюча. Кожух, засмальцьована салдатська ватянка, якась невиразного кольору сорочка, латані - перелатані штани й у всіх чорні, загорілі обличчя, випалені бороди, волосся — словом, та сама картина, що ми її бачили до того й по тому в українських селах. Недороди, брак мануфактури, погана їжа — все на цих людях відбивається, як у дзеркалі.

Проте чимдалі виявляється, що можна провести якусь диференціацію і в цій одноманітній селянській масі. Діти вже давно витіснені „на задні позиції“. Перший круг навколо делегації утворює чоловіча молодь, далі йдуть вперемішку молодичі

й бородачі, і вже зовсім окремо — дівчата-підлітки. Вони держаться чомусь осторонь.

Старі, літні люди поступились першим місцем молоді— і це не випадково. Тягар довголітнього життя, бурі його й негоди зробили їх схованими, недовірливими. Вони чуйно прислухаються до слів делегатів, але покищо мовчать, зосереджено зв'язуючи ці слова із своїми думками. Поговорити по щирості із літнім євреєм-селянином також тяжко, а то й неможливо, як і з українським дядьком. Він усе „забуває“, „не пам'ятає“, „не знає“, живе „так собі“, що вродило, „не підраховував“, на яку суму продав восени збіжжя — „забувся“ — словом, окутує своє життя таємницею, особливо прибутки, хоч про „видаткову статтю“ ладен говорити до вечора.

Зовсім інше молоде покоління, молодий господар. Він ось тільки два-три роки, а то й менше, господарює на землі. Його, як дитину, тішать досягнення, і він ладен, нічого не ховаючи, ділитися своїми схованими в серці радощами й болями з ким завгодно. Він і запитує, і відповідає, дає пояснення, довідки, кидає репліки. Лице йому світиться тим унутрішнім світом, який співає, що „не даремно я живу на світі, що я роблю і хочу, щоб інші подивились на мою роботу“. Він бере вас за руку й тягне на своє подвір'я, щоб ви все побачили на свої власні очі:

— Ось ідемо, йдемо, тут недалечко. Аж он та наша хата!

Ще кілька хвилин загальної розмови — і делегація вже розбрелася по подвір'ях — хто куди. Того тягне до себе молодий, жвавий комсомолец, той простує до хати, яка йому чогось особливо кинулась у вічі. Але наш молодий хазяїн... Вернімось до нього. Він бере вас під руку й починає свою бесіду - оповідання.

Він має п'ять душ родини: мати, брат і дві сестри. Своїми руками збудував хату, посадив 800 кущів винограду, обробив 12 десятин поля. Викохує громадських бугаїв двох: „Чорномора“ та „Володьку“, має двоє коней, дві корови, двоє телят, п'ятнадцять курей. Приклад сина і старшого брата дуже добре впливає на всю родину. Стара порасться на подвір'ї, дівчата на полі, менший брат оре землю сам, на віжках. Обличчя у всіх обпалені сонцем, обвітрені вітрами, а в очах радість праці й незмірна любов до своєї землі, до свого господарства. Про все це не можна розказати,— треба бачити, як 24 літній господар пестить свої телятка, як радісно простягають до нього голови велетні - бугаї, щоб приласкав він їх руками по шиї поміж рогами, як безбоязно бігає між ногами птиця.

— А ось тут,— розказує він далі,— у мене садочок, яблуні, груші. Своїми руками саджені.

Дерева дбайливо обкопані, лист на них, хоч і давно немає дощів, зелений, соковитий, бо щодня освіжає їх господар життєдайною вогкістю. Як тут, так і на винограднику земля розпушена —

аж нога тоне в ній. Та це ще не все — ходімо в хату!

— Сам, своїми руками клав. Інші наймали, а ми ні. Те глину везе, те місить заміс, те досипає соломи... А тепер прошу, заходьте!

У хаті вбога приемна чистота. Білі стіни, дбайливо вимазана глиною долівка. На столі скатертина, „Комсомольська Правда“ „Ідише Поєр“ — єврейська селянська газета. Із другої кімнати соромливо виглядає запилене й нашвидку витерте дівоче обличчя. Вона полола в полі, недалеко подвір'я, та, побачивши чужих людей, прибігла подивитись, а заразом і води припасти, бо сонце пече не жартома. Бач, як обгорів ніс і щоки, і руки!

— Та чим же я можу бути невдоволений? — відповідає хлопець на наше запитання.— Кури несуть яйця, корови дають молоко, мало не двісті шклянок на добу, земля дає картоплю, а що хліба нема, то це не з людської вини. Ось другий рік недороди, посухи, немає дощів, озимину морози зняли, ярину випекло сонце. Тяжко, слова немає. Та зате сумління спокійне. Все бо робилось на скільки сили і вміння вистачало. Пар під озимину як пух був, а зелень з осені слалась як рута

Хазяїн зідхає, зідхаємо й ми, поглядаючи на небо. А на заході тимчасом клубляться хмари. Буде дощ. Хоч би швидше!

— Які я маю із цього статки? А ось вважайте.— Хлопець бере до рук зошит І, перегор-

нувши кілька сторінок, повільно читає, щоб можна було записати делегатам.

— Здобутки врожаю 1927 року:

1) зібрано буряку кормового 1500 пуд. 2) ячменю — 200 пуд., 3) пшениці — 200 пуд., 4) жита — 160 пуд., 5) рижика — 10 пуд.

— Засіяно на 1928 рік:

1) сорго — півдесятини, 2) суданки — $1\frac{1}{2}$ дес., 3) ячменю — 2 дес., 4) вівса — $1\frac{1}{2}$ дес., 5) рижика — $\frac{1}{4}$ дес., 6) проса — 1 дес., 7) кукурудзи — $\frac{1}{2}$ дес., 8) буряку — $\frac{1}{2}$ дес., 9) картоплі — $\frac{1}{2}$ дес., 10) баштану $\frac{1}{4}$ дес. Як це все вродить, то буде і нам, і державі, а головне — ніхто не посміє сказати: євреї не вміє робити. Це неправда. Ви спитайте кого завгодно, і всяк вам скаже, що Н. К. справді все це випестив, викохав своїми руками!

— Так, я комсомолец, брат теж. Таких у нас хлопців біля сорока. Ми хочемо, щоб єврей-переселенець справді сів на землю і полюбив її. У себе в комсомолі ми стежимо, щоб ніхто не відставав у своєму господарстві. Раз у певний час заповнюємо анкети і в присутності агронома порівнюємо їх з тим, що було попереду. Відсталіх підтягаємо, а агроном розказує, як робити, щоб усе було найкраще.

Ми йдемо на поле.

— Ні, ви дивіться, як оброблено землю! — гарячиться господар. — Не бійтесь, пройдіть далі. Ви чуєте, що ґрунт угинається під ногами, як пух? Тут була озимина, а тепер ярина. Сам, своїми

руками орав, волочив, сіяв. Кроку без поради книжки або агронома не зробив. Та, — сумно схилює голову господар, — природа дужча за людину. Ви бачите лисини? Он там і он там. А ось ці жовті стеблинки? Це випекло сонце, як буде так ще тиждень — все пропало, все пропало! Земля пересохла. Ви спробуйте докопатись до вогкого ґрунту. Ось дивіться.

Хлопець розгортає чорними дебелими пальцями ґрунт — і він сиплеться під рукою, як пісок, хоч тут кругом на сотні верстов тільки чорноземля.

— Бачите, вершок, два вершки. На два з половиною вершки вивітрилась земля! А це кукурудза. Зверніть увагу: тут кущик від кущика на піваршини, а он там — на сажень. Це роблять ховрашки. Ось його нора, он там, і ще далі. Бачите, нори ще не просохли. Кілька днів назад ми їх виливали, як робили це й ранньої весни. Ми тоді знищили їх цілим селом великі тисячі; але навколо цілини — і вони знову пливуть, як вода. Бачите, он постаті людські? То господарі охороняють поля. Цілий день ходять з кінця в кінець по ниві, і не встиг обернутися, як шкідник уже, підкопавши стеблинку, видирає зерно, щоб заховати в свою нору. Мені немає чого брехати, і я скажу, що були такі випадки, коли в норах находили по 10, 15 і 20 фунтів кукурудзи. Ось бачите, які діла.

Це не випадок і не єдиний такий юнак. Настирливо, вперто, не вважаючи ні на які пере-

шкоди, вони йдуть до своєї мети, пориваючи із усім минулим.

Ось ще один такий трудівник із дружиною на своєму городі. Обоє чорні, як свята земля, полять картоплю. Хай собі там сонце, вітер і негода і всякі делегації. Коли повинен полоти і бур'яни сходять, як на дріжджах, то нема того часу гаяти. І ось раз за разом згори вниз і знизу вгору підіймається сапка. На штанях лата, а на спині дірка, що аж пузирі від сонця схватилися. Ну що ж, хай собі! Людині треба їсти, людина повинна придбати собі харчі сапкою й плугом, коли їй випадає така доля. А молода дружина? Чи працює? Не ліниться? Господар сміється разом з делегатами і за всіх відповідає: вона з убогої сім'ї і вміє гаразд усе робити.

— То там у вас, в городах, парасольники та пудра, а в нас сапка та лопата. От, хочете, моя хата. Прошу, ходімо.

Ліжко й стілець.

— Але ж сам зробив! Узяв і зробив, і, знаєте, зовсім не тяжко. Некрасиве? А де ж нам узяти красивого? Нам тут аби міцно. Ось як.

Убого й чисто. Молода жінка не хоче відставати від інших.

А десь в іншій родині, за сотні верстов, на далекій Херсонщині, дванадцятилітня Роза навела собі в казанку глини, підтикалася, засукала рукава і — хіба мамі немає чого робити? Та як гарненько придивитися до неї, то вона й хвора —

он як! Ну й хай собі біля печі пораяється, а Розі треба доглянути, щоб у хаті було чисто. Це не в городі. Тут підлоги із глини. А як увійдуть тато в здоровенних чоботях та пройдуться по хаті, тягнучи ноги з роботи, то он які ями пороблять. А це не гарно: і брудно, і пил летить. Ось чому Роза засукує рукава, розводить у казанку глину і дбайливо, як тільки вміє, маже долівку, примазує припічок, підводить стіни й взагалі тримає себе так само, як Настя із сусіднього українського села. Правда, Настя вже пече хліб і варить борщ у печі, так Насті ж уже 14 літ, а Розі тільки 12; у Насті мама споконвіку вміла все це робити і доньку навчила, а Розина мама тільки третій рік як сама господарює в хаті. Проте в Насті хіба лише крапельку чистіше, ніж у Розі. А втім, не заважайте, ідіть геть собі он до тієї кімнати!

Земля має свою силу, і всяк, хто тільки ступить на ню, набирає чуття й мови одвічного хлібороба. Ми шість доб прожили серед єврейських селян на Криворіжжі й Херсонщині, одвідали до 30 колоній, і скрізь, на кожному кроці кожен погляд, рух, слово й навіть механічний напис десь на столі в сільраді свідчить, що люди живуть новими сільськими інтересами. Висока політика, „Чемберлен“, голосні фрази, красиві пози — нічого такого тут немає. Дош, урожай, хліб, картопля, школа, кооперація, трактор, коломазь, ліс — це все, що од п'ят до голови характеризує трудове життя селянське.

Маленькі дрібнички, але характерні дрібнички, що в більшій мірі, ніж голосні слова й колонки цифр, характеризують умови життя цього нового селянина, його інтереси, прагнення і настрої.

Ось єврейське село на Херсонщині. Пройшов такий великий дощ, що селяни серед дня мушили кинути працю в полі. Поважний ласкавий дід випрягає коні. Біля нього бігає хлопчисько, що ледве ще вміє говорити. І ось між ними починається розмова:

— Дощ іде, дедуска.

— Дощ, дєточка. Пішов дощ — і хліб буде.

Звичайно, зайва річ порівнювати цю пару до мешканця міста і його дитини, що для них дощ ледве не якийсь нещастя. Дощ іде — на вулиці багно. На вулиці багно — лихо для мамаші, бо дитина, чого доброго, закаляє черевички та ще, не дай боже, простудиться, а дорослим цей дощ заважає піти до театру чи в кіно.

Тут же хлопчисько бігає босе, з мокрою від дощу голівкою, і коли б уміло, то приспівувало б, як і українська дівтора: „Дощику, дощику, припусти, припусти...“

І дідова репліка, і босі ноженята та одкрита голівка онука якось весело, радісно говорять: гнаний, голодний, обшарпаний мешканець містечка полюбив землю, зрісся з нею і прив'язав себе до неї. Боліє й радіє радостями й болями всього селянства, хай воно буде українське, російське, французьке чи якийсь інше.

Друга, така сама незначна, але характерна деталь. Сільрада. Сонце із вікна падає просто на стіл. В єврейських сільрадівців, як і в усяких сільрадівців, є звичка писати свої нотатки „тезиси“ на столі. І ось якраз сонце впало своїм промінням на ці „тезиси“, і члени делегації тоді прочитали, правда єдину, але незвичайну тезу: „мазь, мазь, мазь“. Не „Пол и женщина“, не „Лебединая песнь“, не „Осенние скрипки“, а „мазь“, та сама, іншими словами, к о л о м а з ь, якої забув придбати був кооператив і про що думав член сільради, готуючись до якоїсь наради.

У нотатках кожного з восьми делегатів багато записано цікавих, характерних дрібниць, та більшість їх, значна більшість, свідчить про те, що в масі єврейський колоніст увійшов у селянське життя, звикся з ним, полюбив землю.

* * *

Колонії, що бачила делегація підчас своєї подорожі, можна поділити на три категорії. Старі колонії часів Олександра I, перші колонії „Джойнта“ (американська буржуазна організація) 1924 року і колонії пізніших років, коли радвлада щільніше підійшла до справи єврейської колонізації, унормувавши та обмеживши діяльність закордонних благодійних організацій.

Всі ці колонії помітно відрізняються одна від одної. Колонії, що їх обслуговує „Джойнт“ з 1924 р.,

„Новая заря“ „Новий побут“ — це певного гатунку селища пейзажів, збудовані на показ буржуазними філантропам Заходу та Америки. Великі чисті будівлі (8 на 4 саж.) дво-тритисячні кредити, пофарбовані губи, золоті обручки, з одного боку, і настрої націоналістичного міщанства — з другого. Це тут можна почути отого неприємного присмаку мови, що, мовляв, нас, євреїв, „кинули“ сюди на глум і поневір'яння у безплідну пустелю і т. ін. і т. ін.

Звичайно, не можна говорити про такі настрої геть у всієї людности цих колоній, але вони є й з ними велася і ведеться рішуча боротьба. Можна сказати, що ці колонії були до певної міри деморалізовані надзвичайними кредитами, пільгами, увагою, в наслідок чого мало місце масове, особливо в минулі роки, використання найманої праці, байдужість до свого господарства, постійна надія на допомогу ззовні тощо.

На щастя, таких колоній мало. Держава вчасно помітила ці аномальні явища. Правильний вибір переселенців із найбідніших шарів містечкової людности, потрібна пропаганда, партійне й комсомольське керування, скасування системи індивідуального кредитування, рішучі з самого початку заходи проти застосування найманої сили, залізна немилосердна боротьба зі спробами одержати кредит для спекуляції — мали ті наслідки, що колонії, які ми ставимо до третьої категорії (побудовані років 1925, 1926, 1927), сьогодні є незмірно працездатні, морально стійкі, цілком свідомі того,

що земля для них є не спосіб витягання безко-
нечних кредитів, а найкращий вихід із того стану,
в якому вони опинилися в містечках через систему
колишньої царської політики.

Ми боїмося, щоб у читачів не лишилось вра-
жіння, що висока трудова моральність цих коло-
ністів витворилась лише в наслідок впливу пере-
лічених державних заходів. Це є й повинно бути,
але ніяка держава й ніякі закони не можуть зро-
бити того, що робить свідомість, свідоме бажання
маси найти хоч який вихід із скрутного стану.
Треба відразу ж зазначити, що матеріальний стан
цих колоній значно гірший, ніж колоній „Джойн-
та“ 1924 року, та проте тут немає ні нарікань, ні
обурень, що переселенців хтось, мовляв, обдувив,
хтось підвів і т. ін. Коли й говорять про свої
злидні, то зразу ж вказують і на корні лиха: не-
дорід минулого року, загибель озимини тепер
і подвійні видатки, витрачені в зв'язку з цим на
пересів та на пересіви по пересівах, на боротьбу
з шкідниками, а також на ті хиби, що виникають
як наслідок непристосування значної частини ко-
лоністів до умов праці на землі. Коли людина
20—30 років працювала десь у крамниці й тепер
одкрито говорить про те, що напочатку й хому-
та як слід не могла надіти, то всяка безстороння
людина має погодитись, що в такому gospodar-
стві не все буде як слід. Та тепер, через два-
три роки після осідання, негосподарність — це вже
виняток, і то за рахунок кадру поселенців сивого

віку, найменш пристосованих до вимог нового життя. Ці колонії лишають приємне, бадьоре враження навіть для упертих песимістів.

Щодо старих колоній, то на них ми не будемо зупинятись, поскільки вони входять у систему звичайних населених пунктів на Україні.

Умови кредиту й господарство

Кредит переселенці, чи, вірніше, поселенці, одержують із двох джерел: від держави й єврейських благодійних товариств — американських і французьких. Розмір державного кредиту в колоніях третього типу загальний, як для переселенців усіх націй, тобто 350 крб. на господарство із 4⁰/₀ річних. Щодо кредитів джойнтовських, то вони в різні роки мали різні розміри. Так, 1924 року вони на Криворіжжі дорівнювали 2000 — 2500 крб. із 4⁰/₀ (2⁰/₀ в переселенські джойнтовські фонди і 2⁰/₀ на користь місцевого сільського господарства). Проте вже з 1925 року й далі „Джойнт“ зменшив ці кредити до 1000 — 1200 крб., а в окремих випадках і 1500 крб. Треба зазначити, що й державні кредити в 1924 році були значно вищі, ніж тепер, а саме дорівнювали 600 крб. (всі цифри взято не з офіційних джерел, а з показань переселенців, тому тут можливі неточності).

Таке значне кредитування, здавалось, мало швидко поставити на ноги переселенське господарство, але цього не сталося із причин, частково

зазначених у попередньому розділі, а головним чином — через невдалий розподіл кредитів, а саме: більша їх частина, в багатьох випадках мало не 1500, вкладалася на будівання хати. Досягнення останніх років у розподілі кредиту виявляється в тому, що коштом будівель збільшуються видатки на знаряддя праці та худобу, завдяки чому підноситься оборот на живу силу господарства. Так, в останні роки на будову хати й конюшні при ній витрачається лише 650 — 730 крб.

Кредит видається терміном на 17—23 роки під будівельний матеріал і на 5—7 літ під с.-г. реманент та худобу. Виплата починається з п'ятого року по одержанні кредиту. На певний строк господарство також на загальних підставах звільняється від усяких державних податків.

Друга половина кредиту (на с.-г. реманент) розподіляється так (принаймні, на Никопільщині, де ми одержали ці цифри: господарство переселенця одержує від ЄКТ (єврейське кредитове т-во — французьке) віз фарбований — 155 крб., віз білий — 150, плуг Сакка — 34, букер 4/24 с/с — 85 крб. 50 коп., букер 4/24 с/с — 75 крб. 50 коп., кінний полільник — 17 крб., кінний полільник 15 крб. 10 коп., соломорізка — 46 крб. 50 коп., борона залізна — 18 крб. 75 коп.

Але неправильний був би такий висновок, що, мовляв, усі поселенські господарства одержують такі самі кредити. Знайомлючись з господарством на місцях, делегація часто зустрічала не лише

півлуга, але і піввоза, і півборони на господарство. Це пояснюється, з одного боку, системою кредиту „Джойнта“ й ЄКТ, а з другого боку — тим, що значна кількість колоній 1924, 1925 і 1926 років одержували реманент не на індивідуальне господарство, а на колективи. Коли ж колективи розпались (причина розпаду — невдале поєднання в одному колективі кустаря, хлібороба, кол. крамаря і кол. службовця; такі, принаймні, пояснення одержала делегація на місцях від самих кол. членів колективів), то одержаний реманент колоністи розподілили поміж себе. Крім реманенту, колоністи, як правило, кредитуються на одну корову й одного коня, а великі родини — і на дві корови і два коня.

Земельні наділи. Земля на господарство в єврейських колоніях одержується по таких нормах: на Криворіжжі: на 2 душі — 6 дес., на 3 — 8,4, на 4 — 10,8, на 5 — 12, на 6 — 12, на 7 — 12, на 8 — 12, на 10 — 24 дес.; на Херсонщині — на 2 душі — 10 дес., на 3 — 12, на 5 — 15, 10 — 20 дес.

Для мешканців Лісостепної смуги України, слід пояснити, що такі значні земельні наділи на Херсонщині збігаються із середніми наділами всього тутешнього селянства взагалі. Населення тут значно рідше, ніж на півночі України, і тому й землі на душу припадає більше. Щождо урожайности її, то, за свідченням директора Харківської дослідної станції тов. Рождественського, „для жита одна

десятина Лівобережжя рівняється майже двом десятинам степу“ („Вісті“, № 135, „Проблема урожайности“). Фонди під переселення одводяться із колишніх поміщицьких маєтків.

Таким чином, поданий тут матеріал має свідчити за певний рівень добробуту єврея - колоніста. Наявність землі, худоби, реманенту, прагнення до роботи самих переселенців, звільнення від податків і виплат по кредиту говорять за це. А між тим, на сьогоднішній день утворилась така ситуація, що значна кількість євреїв - переселенців сидять без хліба й одержують борошно (за гроші й у кредит) від держави. На запитання делегації в чому тут річ, майже у всіх місцевостях і офіційні особи, і селяни - переселенці зазначали такі причини:

1) нікчемний урожай минулого року — 10 — 12 пуд. з десятини;

2) загибель озимих цього року й зв'язані з цим непередбачені видатки на пересів (що йшов частково за допомогою держави, частково за неодмінні фонди споживання);

3) традиція, що встановилася в єврейських колоніях, продавати з осені взагалі усі продукти свого господарства („навіщо держати в себе зерно, коли борошно можна кпити в кооперації“).

Таке пояснення, очевидно, відповідає дійсності, бо й околишне українське селянство опинилося в такому самому скрутному стані й так само одержує допомогу від держави.

В якому стані перебуває господарство єврея - колоніста, так мовити, із зовнішнього боку? Перш за все, і це особливо прикро вражає, майже жадне господарство не має на подвір'ї будь - якої повітки, хліва чи сарайчика (крім конюшні при хаті — $4 \times 2\frac{1}{2}$ саж.). Через це усі сільсько - господарські машини, — плуги, борони, сійки, молотарки, і до паровика, як і самі паровики, — стоять під чистим небом круглий рік. Причина цьому — як відсутність будівельного матеріялу, так, і це значно гірше, байдужість до долі машини з боку господаря, бо вона часто - густо не власна, а колективна. Частина лиха треба також перенести й на персонал озетовський, джойнтовський і державний, що не загострюють уваги населення у відповідному напрямкові. А між тим, при існуючих тепер, і особливо в попередні роки, кредитах, дуже легко було побудувати звичайні сараї, що розгрузили б надмірне навантаження конюшень, бо останні, крім своїх звичайних функцій, виконують ще функції і половника, і комори, і курятника і т. ін. Це — з одного боку. З другого — більшість населення колонії уже на цю зиму стоїть перед проблемою: де зимувати приплід і придбану худобу? Багато бо господарств, крім одержаної в кредит корови і коня, придбало вже ще по одній штуці за свої кошти і мають, виходить, по парі коней, парі корів і парі телят. Ясна річ — все це не вміститься у відведеній площі в конюшні, і частина мусить зимувати просто під голим небом, що, беручи до уваги

степовий рельєф, незахищеність місцевостей од вітрів, призведе до дуже й дуже сумних наслідків.

Як же вийти з цього стану? Матеріал: глина, солома, вода, робочі руки — все є в достатньому розмірі. Треба тільки стимулювати справу, провести відповідні кампанії, пояснення тощо.

Поруч із хліборобством важливим джерелом прибутку переселенця є молочарське господарство. В цьому напрямку пророблено величезну роботу. За відомостями, що ми маємо на терені єврейських колоній, на Україні розташовано біля 50 сироварень та маслосень, що, в зв'язку з наявністю великих земельних площ під толоку, утворює сприятливу кон'юнктуру для молочарства. Вплив заводу виявляється перш за все у розповсюдженні доброї молочної породи корів та їх кількості. Так, дуже приємно вражають великі череди червоної німецької породи, в сотні голів, майже біля кожного заселеного пункту як на Криворіжжі, так і на Херсонщині.

Які прибутки має господарство від молочарства? В різних місцях нам наводили різні цифри. В господарстві, що ми описали його в нашому першому нарисі, пересічно щодня збувається молока на $1\frac{1}{2}$ — 2 карбованці. В інших місцях подавали інші цифри, дуже зменшені. Та коли навіть узяти цифру у 80 коп. — 1 карбованець для господарства з двома коровами, то й це вже не абиякий приробіток. Сироварні й маслобійні обслуговують не лише колоністів, а й взагалі все населення в районі

своєї діяльності. Вплив їх на українські села той самий, що й в єврейських колоніях: поліпшення порід дійної скотини та збільшення її кількості.

В майбутньому певне значіння для району матимуть виноградники, дуже поширені в колоніях як на Криворіжжі, так і на Херсонщині. Виноградні сажанці привозяться „Джойнтом“, а головним чином ЄКТ з-за кордону (Франція) і продаються колоністам по 4 коп. за корінець. Єсть господарства, із кращих, що мають до 800 і більше кущів лози. Всього під виноградом на Херсонщині у 1927 році була занята площа 37 десятин 119 кв. саж. Таку саму площу має, певне, і Криворіжжя.

Розмір єврейської колонізації

На Херсонщині на 1 січня 1928 року під єврейські колонії одведено 50.000 гек. землі, де вже розміщено до 1930 родин (більш як 10.000 душ). За соціальним складом переселенська маса Херсонщині розподіляється так: робітників—10⁰/₀, кустарів—30⁰/₀, хліборобів—6⁰/₀, службовців—20⁰/₀, дрібних крамарів—30⁰/₀, інших—4⁰/₀.

На зазначену кількість родин припадає: коней—2214, корів—1605, свиней—155, курей—26670, іншої птиці—3500. Будинків збудовано 1623, з них 517 закінчується в цьому році.

Приблизно в такому самому стані перебуває переселення і на Криворіжжі.

Взаємини євреїв - колоністів з околишнім селянством

Ті факти, що їх має делегація, одностайно свідчать, що ці взаємини добросусідські. Із п'яти районів, що ми їх об'їздили, лише в двох пунктах євреї-колоністи жалілися на „попаси“ з боку селянства, при чому в одному пункті (на Криворіжжі) в категоричній формі (автор статті не був присутній при цьому), в другому — на Херсонщині — в „діалектичній“, мовляв, коли це трапляється, то випадково, і не з розкоші, а з нестатків, із безнадійного стану селянської толоки. В усякому разі, колоністи зазначали, що таке обвинувачення гріх кидати на всіх селян, що то окремі, не варті уваги випадки.

— А от ви, — запитує член делегації літнього колоніста, — кажете, що й коней пасете вкупі з українськими селянами. Не обіжають вони вас?

Дід повільно знизує плечима й ніби аж здивовано починає запевняти, що живуть з сусідами добре.

— Зачем обіжають, як є наоборот. Говоримо про саміє мирніє балачки на земледельческіє теми. Цього гріх говорити. Як де у єврея краща паша, то селянин проситья попасти тут скотинку, а буває й наоборот, гукає: „Ведіть, Хаїме, сюди худобку, тут у долинци краща паша“.

В останніх місцях і колоністи, і селянство живуть дружно, в усякому разі на відповідні запи-

тання і євреї-колоністи, і українські селяни відповідали: „А чого нам гризтися?“ І це не тільки слова. В колонії Черемиській, за словами голови сільради й представника комсомолу, всі радянські свята українська й єврейська молодь святкує вкупі. Більш того, на знак солідарности українські товариші подарували молодим сусідам прапора.

— А чи немає таких випадків, — запитують делегати, — щоб молодь українська й єврейська взаємно дружилися між собою? — Присутні сміються.

— А чого ж немає? Правда, ще не густо, а трапляється!

Так стоїть справа в останні часи. Щождо минулого, то конфлікти були. Грунтом для цього було як деяка земельна „неув'язка“, так і недовір'я селян до працездатности єврея-колоніста на землі. Почасти підстави для цього давали сами перші колоністи: використання найманої робочої сили, господарча розхлябаність, здача землі в оренду й джойнтовські кредити, що їх селяни ототожнювали з державними. Цей бік справи добре освітлений у статті тов. Шліхтера („Більшовик України“, № 9 за 1927 рік), і ми до нього не будемо повертатися. Факт той, що всі ці гострі кутки в останній час поступовно починають стиратися або вже не існують зовсім. Як цілком нове й ніде неосвітлене явище, слід визначити, що сами наймити з околиць сіл ставляться негативно до всякого втручання в їхні взаємини й розрахунки з господарями.

В одній колонії делегація надибала на трьох дівчаток, що мазали хату зокола колоністові. На всі запитання делегатів, вони щоразу відповідали: „Не знаємо“, „Не наше діло“, „Спитайте у тата“, „А хто їх знає“ і т. ін. Отже, виходить, що вони не знають ні скільки дівчат з їхнього села працюють у цій колонії, ні норми заробітку, ні про те, хто збирає урожай на господарському полі, ні про те, зрештою, як довго вони ходять на заробітки в цю колонію, хоч тут аж поруч у єврея-колоніста ми довідались, що це не випадок, що дівоча праця вживається і тепер, і в минулих роках, що, приміром, зокола мажуть у більшості випадків ті самі сільські дівчата. (На наше запитання, чому це так, одна колоністка-єврейка відповіла: „Багато жінок, що раніше жили в місті, не вміють ще цього робити“.— „А ви?“ — „Ще не пробувала. Може зумію, а може й ні“).

Цей факт делегація пояснила собі,— не знаємо, може й хибно,— небажанням селян втратити ринок застосування зайвої робочої сили, яким є для них єврейські колонії.

Слід також одмитити участь „Джойнта“ в обслуговуванні й кредитуванні околишнього українського селянства-переселенців. Так, за даними, що делегація одержала в Криворізькій конторі „Джойнта“, 30% коштів цього товариства витрачається на неєврейські пункти. Вони йдуть, головним чином, на побудування сироварень, на інтенсифікацію молочарського господарства, на свинарство, агрообслу-

говування, на різні кредити (будівельний матеріал, с.-г. реманент тощо українських околиць сіл). У зв'язку з цим у багатьох місцевостях, за свідченням тамтешніх урядовців, околицьне селянство прагне ввійти в склад ближчої єврейської сільради та вписатися членами с.-г. кредитового товариства. Офіційно ці чутки ствердив голова Калініндорфського єврейського району, заявивши, що виконком має заяви від українського селянства про приєднання їх до Калініндорфського району.

Сама делегація наочно пересвідчилась, що слова представників „Джойнта“ мають під собою реальний ґрунт. Із двох одвіданих українських переселенських пунктів в одному ми бачили джойнтовські дахи й невеличкі виноградники, в другому селяни заявили, що щойно одержали 1400 крб. кредиту для закупівлі худоби. Крім того, цей же пункт обслуговується джойнтовським агроперсоналом.

До речі, про умови праці агрономів в єврейських колоніях. І агрономи, і урядництво хваляться, що працювати агрономів серед єврейського хліборобського населення незмірно легше, ніж серед інших. Це пояснюється відсутністю серед євреїв старих хліборобських традицій, що заважали б праці агронома. З другого боку, єврей-переселенець у середньому культурніший, ніж український селянин. Агрономія для нього — не зовнішня невідома сила, яка втручається у з діда - прадіда установлені форми, а перш за все наука, значіння й користь якої йому, хоч би теоретично, добре відомі.

Цей порівнюючи вищий культурний рівень, а також краще запроваджувана агітація сприяють тому, що єврейські колонії майже на 100% охоплені добровільним страхуванням, в той час як рівень добровільної страховки в українських селах значно нижчий.

* * *

На цьому ми закінчуємо свої нотатки. Ми свідомі того, що багато питань не зачеплено зовсім, багато, може, і освітлені не так, як треба, а то, може, і зовсім хибно,— та не в тому тут річ. Головна мета делегації була: узнати, пересвідчитись, чи привився єврей-переселенець до землі, чи мають підставу всі оті нарікання про задарма витрачені кошти на цю справу і т. ін., і т. ін.

І ось наша відповідь: хиби були й є, але з ними змагаються держава й партія. Але ще в більшій мірі їх поборюють, нищать самі зусилля трудящої маси, її прагнення оволодіти наукою та вмінням хлібороба. Хто не вірить словам, той хай зверне увагу на оці, хоч би й незначні, але радісні цифри.

За два роки свого життя на землі невеличкий поселок Черемиський своєю власною працею придбав: 120 коней, 36 корів, 60 свиней, не кажучи вже про хлібну продукцію, про молодняк-приплід, про розроблені цілини та засаджені виноградники. Молодий господар не скомпромітував ідеї переселення — і це головне. Він довів, що робота дер-

жави й партії не пропала намарне, а навпаки — приносить гарні коштовні плоди.

Наостанку хотілося б указати на слабу, як нам здається, ув'язку культурної роботи серед єврейських поселенців з українським державним процесом. Це вже не стосується до самих переселенців, а до того громадського й державного апарату, що їх обслуговує. Тому ми це питання й ставимо окремо. Перш за все, кидається у вічі слабкий зв'язок з українським радянським центром. Я особисто не знаю, дрібниця це чи ні, але Харків, навіть для державних установ, тут ніби не існує. У Калініндорфському райвиконкому висять, приміром, два портрети Калініна й жадного портрета українського партійного чи державного діяча. Українські центральні газети, крім „Вістей“, для культурних установ колонії — порожній звук. Є „Біднота“, „Правда“, „Комсомольська Правда“ і ніде немає „Комсомольця України“, „Радянського Села“, хоч, — хай це буде невеличким секретом для культурників єврейських колоній, — переселенець єврей, а особливо з Правобережжя, у масі дуже добре володіє українською мовою і, — теж по секрету, — значно краще, ніж руською.

Коли це все, може, лише вражіння подорожного, тоді прошу пробачення, коли ні — треба... та мало що не треба!

Червень 1928 року

Ціна 15 коп. (Р)

